

2.2. KULTŪROS KELIŲ PAVELDAS: TARP KRAŠTOVAIZDŽIO, TRADICIJŲ IR TAPATYBĖS

Eleonora Berti; Alessia Mariotti

Europos Tarybos Kultūros keliai yra tarptautiniai kultūriniai teritoriniai projektai, todėl siekiant, kad būtų efektyvūs ir veikiantys, juos būtina susieti su tomis teritorijomis, kurias jie kerta.

Šia prasme teritorijų ir vietovių, kurios yra Kultūros kelių dalis, gyventojų dalyvavimas bei aktyvus „naudotojų“ įtraukimas yra pagrindiniai elementai, galintys garantuoti „susitapatinimo“, kuriam turi įsipareigoti gyventojai, procesą. Tai – vienas iš veiksnių, kuriais siekiama užtikrinti tvarią tų teritorijų plėtrą taip, kaip rekomenduoja Rezoliucija CM/Res(2013)67.

Kalbant apie Europos Tarybos Kultūros kelius ir jų ryšį su kraštovaizdžiu, gali būti, kad atrodys, jog tokia tarpusavio priklausomybė nieko nauja nesako ir kad ji yra akivaizdi. Iš tiesų, Kultūros kelių programos ir Europos kraštovaizdžio konvencijos ryšys akivaizdžiai išreikštas rezoliucijoje CM/Res(2007)12 dėl Europos Tarybos Kultūros kelių – joje nustatyta, kad tokie keliai „turi atsižvelgti į Europos Tarybos, UNESCO ir ICOMOS chartijas, konvencijas, rekomendacijas ir darbus, vykdomus paveldo atkūrimo, apsaugos ir stiprinimo, kraštovaizdžio ir erdvių planavimo srityje.“

Svarbu nepamiršti, kad Kultūros keliai yra glaudžiai susieti ir su materialiu, ir su nematerialiu paveldu, bei tai, kad jie yra sudėtingos tarptautinės sistemos, pagrįstos vidiniu kiekvienos teritorijos potencialu.

Kultūros kelių ir jų paveldo, kaip teritorinių projektų, vietą labai gerai atspindi paraiškos, kurias tinklai pateikia atsiliėpdami į kvietimą teikti paraiškas dėl vietinės plėtros finansavimo pagal Europos paramos programas, pvz., INTERREG arba LEADER.

Jei laikoma, kad Kultūros keliai ir jų paveldas yra ištekliai, jie gali padėti formuojant teritorijas bei kraštovaizdžius, o kartais gali tapti varomąja jėga inicijuojant veiklą teritorijose.

2.2.1. Kraštovaizdžio dimensija Kultūros keliuose: bendras pagrindas

Eleonora Berti

Europos Tarybos Kultūros keliai – tai turtinga ir sudėtinga Europą dominančių temų ir dalykų sistema, kuri vystosi daugybėje įvairių teritorinių kontekstų, pasižyminčių ne tik skirtinga morfologija ir struktūra, bet ir skirtinga istorija bei kultūra.

Ieškodamas istorijos pėdsakų po visą Europą, kiekvienas Kultūros kelias išryškina dalį Europos istorijos. Šis procesas vienu metu vyksta ir vietiniu, ir žemyno lygmeniu. Labai svarbu, kad vietiniu lygmeniu būtų dar kartą atrasti vidiniai Kultūros keliui priklausančių teritorijų ištekliai.

Šioje vietoje svarbu pabrėžti, jog toks kelias nėra projektas, skirtas dalykui, kuris būtų abstraktus ar dirbtinis, kartais nepriklausantis teritorijoms ir jose gyvenančioms visuomenėms. Kultūros kelių šaknys glūdi vietinėje tapatybėje ir kraštovaizdyje.

Galima būtų laikyti, kad kraštovaizdis yra bendras Europos Tarybos Kultūros kelių pagrindas; jį galima būtų įsivaizduoti kaip pergamentą, ant kurio tie keliai buvo suformuoti ir ant kurio netgi šiandien galima atsekti vizualių, socialinių, kultūrinių ir ekonominių santykių sistemą.

Itin svarbus dalykas yra Kultūros kelių ir kraštovaizdžio tarpusavio priklausomybė: tyrinėjant Kultūros kelių kultūrinį ir istorinį tapatumą, labai svarbu iš naujo atrasti po visą žemyną pasklidusius jo elementus ir paveldą. Tai pavyks padaryti tada, jei teisingai suprasime ir aiškinsime kraštovaizdį bei jo ženklus.

Nuo pat pradinio naujo Kultūros kelio etapo labai svarbu laikytis nuostatos, kad kraštovaizdis yra ne atskiras objektas, o bendras paveldas, kuriame galima atpažinti tuos ryšius ir elementus, kurie būtų vertingi įgyvendinant Kultūros kelio projektą.

Tačiau prieš pradėdant kalbėti apie kraštovaizdžio svarbą, būtina apibrėžti, ką gi reiškia sąvoka „kraštovaizdis“. Kraštovaizdžio specialistai siūlo įvairius šios sąvokos apibrėžimus, galinčius padėti suprasti kraštovaizdžio sąsajas su Kultūros keliais. Jackson kraštovaizdį apibrėžia „kaip visuomenių sukurtą arba modifikuotą teritorijų kompoziciją, kuri bus naudojama kaip mūsų kolektyvinės egzistencijos pagrindas ar fonas“ (Jackson, 1984). Lucchiari teigia, kad kraštovaizdis reiškia materializuotą visuomenės jausmo aplinkai išraišką (Lucchiari, 2001). Berque mano, kad kraštovaizdis – tai civilizacijos pėdsakas ir tuo pačiu metu – terpė, nes jis dalyvauja suvokimo, konceptualizavimo ir veiksnių sistemose, kurios reglamentuoja visuomenės, erdvės ir gamtos santykius (Berque, 1998).

Konkrečiu atveju, kai kraštovaizdis būna susietas su Kultūros keliais, pirmiausia reikia atsižvelgti į tai, kad Kultūros keliai yra kraštovaizdžio dalis, kad jie yra kraštovaizdyje, t. y. kad jie patys yra kraštovaizdis. Kultūros keliai yra glaudžiai susiję su kraštovaizdžio struktūros raida nuo to laiko, kai buvo sukurta Kultūros kelių „prekinė“ dalis; be to, jie dažnai tapdavo terpe, kurioje vėlyvesniais šimtmečiais būdavo tobulinamas kraštovaizdis.

Aptariant kraštovaizdžio ryšius su Kultūros keliais, svarbu pabrėžti tiesioginį kraštovaizdžio ir visuomenės ryšį, o tiksliau – tą svarbą, kurią aktyviam piliečių įtraukimui ir atsakomybei už kraštovaizdį suteikė Europos kraštovaizdžio konvencija. Būtina atsižvelgti tiek į „savus“, kurie gyvena šalia Kultūros kelių, tiek ir į „pašaliečius“, kurie keliauja Kultūros keliais. Keliaujantys Kultūros keliais yra privilegijuotieji stebėtojai, nes savo kelionės metu turi galimybę pasinerti į Kultūros kelio temą, nuolat juo gyventi, ypač linijinio pobūdžio kelių atveju. Tiek savi, tiek ir pašaliečiai kraštovaizdžiui suteikia simbolinę vertę, kultūrinę reikšmę ir svarbą. Tokią kraštovaizdžiui suteiktą vertę Brunet vadina „kraštovaizdžio suvokimu“ – tai reiškia, kad kraštovaizdžio suvokimas priklauso nuo to, koks yra tiesioginis ryšys tarp kraštovaizdžio ir subjektų (Brunet, 1982).

2000 m. Europos Taryba parengė Europos kraštovaizdžio konvenciją. Tai – pirmoji tarptautinė būtent kraštovaizdžiui ir jo apsaugos, valdymo ir planavimo bei Europos šalių bendradarbiavimo kraštovaizdžio klausimais skatinimui skirta konvencija.

Europos kraštovaizdžio konvencija kraštovaizdį apibrėžia kaip žmonių suvokiamą vietovę, kurios pobūdį nulėmė gamtos ir (arba) žmonijos faktorių veikimas ir sąveika (Europos Taryba, 2000). Be to, Konvencija akcentuoja, kad „kraštovaizdis yra svarbi gyvenimo kokybės dalis žmonėms visur: miesto ir kaimo vietovėse, sunykusiose ir gerai sutvarkytose vietovėse, pripažintose nepaprasto grožio vietovėse ir įprastinėse vietovėse“.

Reikšminga tai, kad Europos kraštovaizdžio konvencijoje pateiktas apibrėžimas pradedamas nuo prielaidos, kad kraštovaizdis yra žmonių

suvokimo produktas. Kitaip tariant, kraštovaizdis nėra tiksliai kitas žodis aplinkai apibūdinti – jis yra sukurtas jį stebinčių asmenų akyse, protuose ir širdyse iš tos medžiagos, kuri yra „tikrieji“ mūsų aplinkos komponentai ir į kurią žvelgiama per atminties ir asociacijų, supratimo ir aiškinimo filtrus (Fairclough, 2002). Regimą kraštovaizdžio vaizdą Europos kraštovaizdžio konvencija apibūdina iš stebėtojo perspektyvos (jei stebėtojo nėra, kraštovaizdžio nebus), kuri pagrįsta holistine ir dinamiška sistema. Šis apibrėžimas taikomas visoms kraštovaizdžio formoms.

Todėl kraštovaizdis nėra tik gamtos sistema, pagal kurią nustatome gamtos grožį ir juo gėrimės; kraštovaizdis yra ir kontekstas, kuriame žmonės gyvena savo kasdienį gyvenimą, įskaitant nykstančias vietas, kurioms nėra palankių sąlygų, ir veiksnius, dėl kurių atsiranda konfliktai su aplinka. Be to, kaip reakciją sukeliantis ir formuojantis krašto sistemos elementas, kraštovaizdis yra ir itin svarbus keliautojo potyrių veiksnys: kraštovaizdis yra stebėjimo ir vartojimo objektas bei itin svarbus regioninių Kultūros kelių formavimo ir reklamavimo politikų elementas.

Kultūriniai kraštovaizdžiai nagrinėjami Pasaulio paveldo konvencijos (1972) ir jos taikymo kontekste. Ypatingas dėmesys jiems skirtas laikotarpiu nuo 1992 m., gruodžio mėn., kai Pasaulio paveldo komitetas pripažino, jog „kultūriniai kraštovaizdžiai“ yra vietovės, patenkančios į Pasaulio paveldo konvencijos įgyvendinimo gairių taikymo sritį, iki 2002 m. birželio 30 d., kai pagal tų gairių 30 punktą Pasaulio paveldo kultūriniai kraštovaizdžiai buvo pripažinti oficialiai. Jų pobūdis bei pasiskirstymas ir infrastruktūra analizuojami Komiteto ataskaitose, regioniniuose teminiuose posėdžiuose bei patariamųjų organų darbuose.

Faktiškai dabartiniame Pasaulio paveldo sąraše yra apie 100 kultūrinių kraštovaizdžių, o remiantis Preliminariojo sąrašo analizės duomenimis, dar 100 objektų gali būti įtraukti kitą dešimtmetį. Tuo tikslu apvarstomi kiekybiniai, geografiniai ir strateginiai aspektai, pasiūlomi galimi būsimi požiūriai. Parengta dvylika rekomendacijų.

Kultūriniai kraštovaizdžiai yra kultūros vertybės ir reiškia gamtos bei žmonijos faktorių veikimą taip, kaip nurodyta Konvencijos 1 straipsnyje. Kultūriniai kraštovaizdžiai yra laikui bėgant vykusios žmonių visuomenės ir gyvenviečių evoliucijos, kurią veikė gamtinė aplinkos suformuoti suvaržymai ir (arba) galimybės bei paskesnės išorinės ir vidinės socialinės, ekonominės bei kultūrinės jėgos.

2.2.2. Kraštovaizdžio supratimas

Eleonora Berti

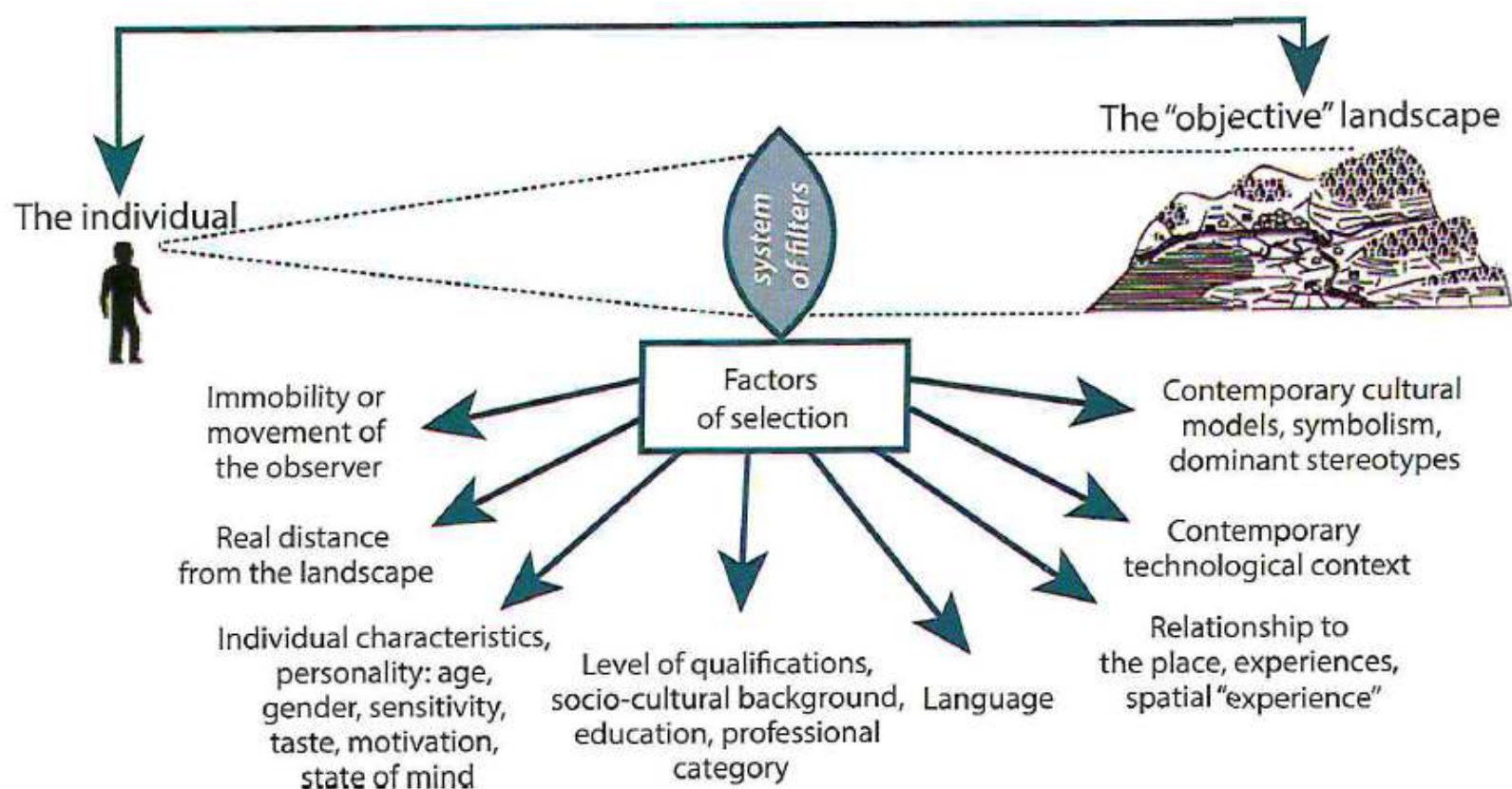
„Kraštovaizdis – tai istorija, tai žmonija, tai vaizduotės padarinys.“
Edouard Glissant

Kuriant naują Kultūros kelių projektą, labai svarbu išmokti suprasti kraštovaizdį, tam pasitelkiant Europos kraštovaizdžio apmąstymo ir aptarimo praktikas, žinias, vertybes, visuomenių paveldą ir jų stratifikaciją. Europos Tarybos Kultūros keliai yra tarptautinio pobūdžio – jie eina per įvairių šalių kraštovaizdžius.

Suvokiant kraštovaizdį, dažnai laikoma, kad pagrindinis pojūtis yra matymas, tačiau žmonėms lankantis kraštovaizdyje (kaimo, miesto, pramoniniame ir kt.), suvokimo procese dalyvauja visi pojūčiai: „prieš suprasdami kraštovaizdį, mes jį įkvepiame, jį uostome“ (Loiseau et al., 1993).

Suprasti kraštovaizdį – tai nereiškia, kad pakanka vien tik žiūrėti į mus supantį kraštovaizdį. Supratimas yra kultūrinis procesas, kuris priklauso nuo daugelio subjektų apibūdinančių elementų. Suprantant kraštovaizdžio elementus ir jų tarpusavio ryšius, visi šie veiksniai būna labai svarbūs. 3 schemoje pavaizduota filtrų sistema, nuo kurios priklauso, kaip suprasime kraštovaizdį.

3 pav. Filtrų sistemos, veikiančios suvokiant kraštovaizdį
 „Filtrų“ sistema
 Grįžtamasis ryšys

Šaltinis: Paulet, J.P. (2002), *Les representations mentales en géographie*, Anthropos, Paris.

Diagramos teksto vertimas.

Viršuje: individas; „objektyvus“ kraštovaizdis

Viduryje: filtrų sistema

Viduryje žemiau: Pasirinkimo faktoriai

Pagal laikrodžio rodyklę nuo viršaus iš dešinės pusės:

šiuolaikiniai kultūriniai modeliai, simbolizmas, vyraujantys stereotipai;
 šiuolaikinis technologinis kontekstas;
 ryšiai su vieta, potyriai, erdviniai „potyriai“;
 kalba;
 kvalifikacijų lygis, socialinė-kultūrinė kilmė, išsilavinimas, profesijos kategorija;
 individualios ypatybės, asmenybė: amžius, lytis, jautrumas, skonis, motyvacija, dvasinė būseną;
 tikrasis atstumas iki kraštovaizdžio;
 stebėtojo nejudumas arba judėjimas.

Būtina atsižvelgti ir į išorinius veiksnius, įskaitant kultūrinius modelius, kurie stebėtojų yra šiuolaikiniai, vyraujantį simbolizmą ir stereotipus. Kiti lemiami kraštovaizdžio supratimo elementai – tai žinios apie stebimas vietas ir potyriai, kuriuos subjektas pajuto tas vietas apžiūrinėdamas.

Atsižvelgus į tai, kad aiškinant kraštovaizdį labai svarbią reikšmę turi subjektyvumas, galima nesunkiai atpažinti neišvengiamas supratimo klaidas, kurios atsiranda dėl „stipraus ryšio tarp informacijos ir emocionalumo: gebėjimas mąstyti gali sumažėti, o emocinis deficitas jį gali suardyti; dėl sumažėjusios emocinės reakcijos gali atsirasti nelogiški požiūriai“ (Morin, 2000). Ši aplinkybė, kuri taikytina ne tik kraštovaizdžio, bet ir kultūros paveldo apskritai supratimui, leidžia labai gerai suprasti sudėtingą Kultūros kelių, kaip kultūrinės tapatybės tarpininko ir atpasakojimo priemonės, vaidmenį.

Kultūros keliais keliaujantys asmenys ne tik domisi kelių temomis, bet ir turi galimybę kelionėje pamatyti įvairiausių kraštovaizdžius. Pilgriminį kelių, kaip antai Santjago de Kompostela, atveju vienas iš motyvuojančių kelionės veiksmų yra kraštovaizdžio stebėjimas. Gali būti, jog pamanytume, kad visus Santjago de Kompostela takus per visą *camino* supantys kraštovaizdžiai yra nepaprasti, tačiau taip nėra. Iš tikrųjų į Kultūros kelius įtraukti kraštovaizdžiai dažniausiai būna įprasti, o didelė dalis procentais tenka kaimų ir priemiesčių kraštovaizdžiams. Kelionės potyriai, o ypač Santjago de Kompostela atveju – ilgi atstumai pėsčiomis, veikia mūsų suvokimą apie tai, koks yra kraštovaizdis, todėl atsiranda tendencija įprastą kraštovaizdį idealizuoti, suteikiant jam ypatingą vertę (Griselin et al., 2005). Taigi, Kultūros keliuose slypi svarbus „šalutinių kraštovaizdžių“ atpažinimo ir supratimo potencialas, nors dažnai jų dinamiškumui ir kokybei atkurti prireiks atskirų gairių ir projektų, ką būtina paaiškinti ir saviems, ir pašaliečiams.

Per pirmuosius Kultūros kelio kūrimo etapus būtina atpažinti su keliu susietų elementų, kurie yra kraštovaizdžio dalis, kaip antai paminklų ir statybinio paveldo, vertę, kurią jie turi kaip simboliai. Be to, svarbu nustatyti tuos ženklus ir struktūras, kurios kraštovaizdį formuoja šiandien ir kurios yra praėjusių šimtmečių paveldas. Kultūros keliai yra priemonė, suteikianti galimybę europiečiams pagilinti savo žinias ir supratimą apie kraštovaizdžius ir kultūrinį turizmą. Tarptautinis Kultūros kelių pobūdis suteikia galimybę vykdyti bendrus kraštovaizdžių tyrimus ir praktinius projektus bei įgyvendinti bendros gyventojų ir naudotojų atsakomybės bei kolektyvinio naudojimo principus, kurie pabrėžiami Europos kraštovaizdžio konvencijoje.

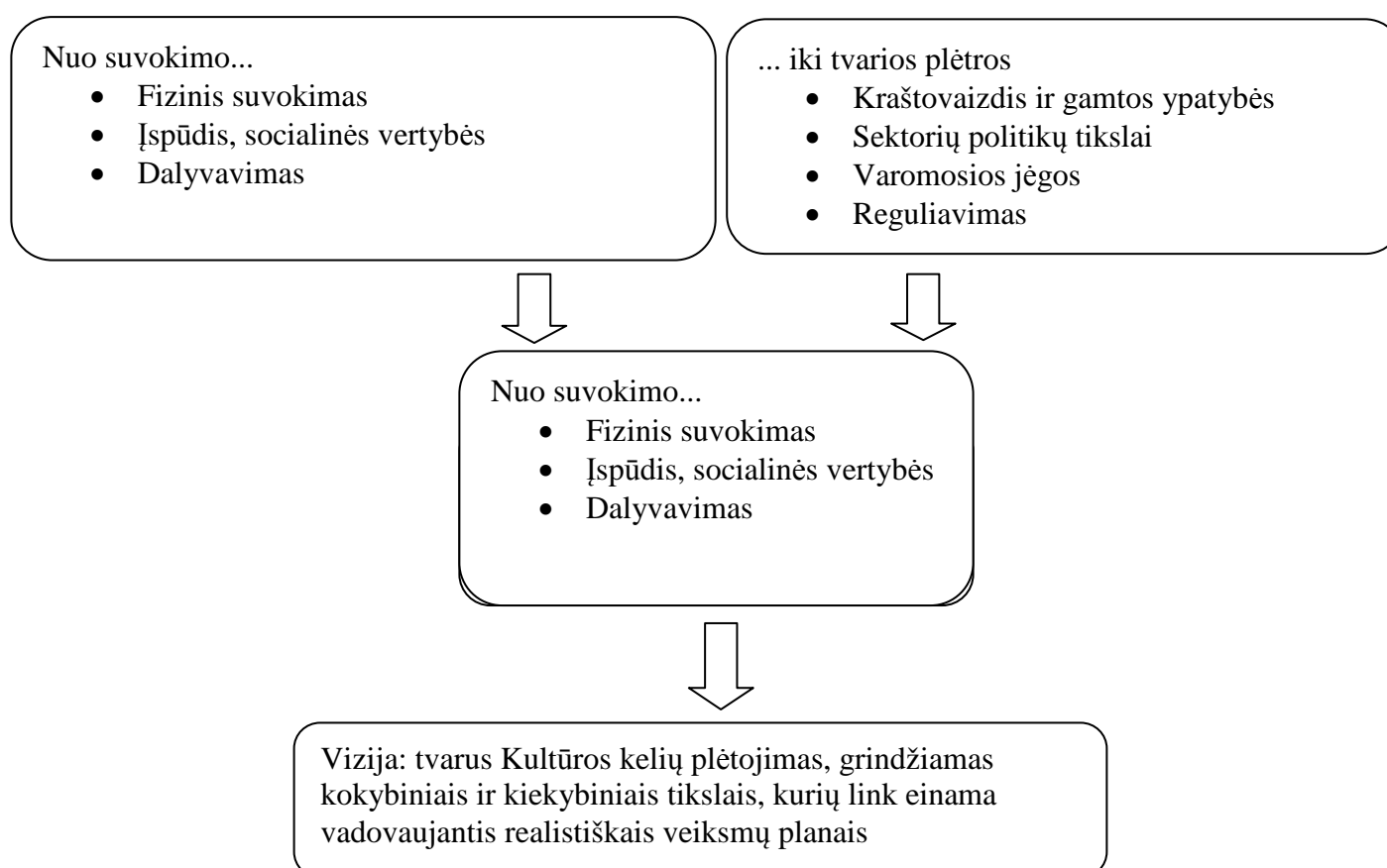
Esama įvairių kraštovaizdžio analizės būdų, kuriuos galima taikyti ir Kultūros kelių atveju, pavyzdžiui, Romani (1999) metodą, pagal kurį kraštovaizdžio terpės pagrindas yra ta perspektyva, iš kurios asmuo apžiūrinėja kraštovaizdį (žr. 2 lentelę). Tokios terpės leidžia geriau suprasti kraštovaizdžio evoliuciją.

2 lentelė. Kraštovaizdžio analizė: pagrindinės terpės

Gamtos terpė	Vietovės aukštis, sausumos dariniai, hidrografija, bendroji morfologija, augalų ekologija, gyvūnų ekologija
Antropologinė terpė	Demografija, ekonomika ir sociologija, žmonių veikla
Istorinė-archeologinė terpė	Teritorijos istorija, istoriniai, kultūriniai-etniniai elementai ir pėdsakai, kultūrų įtakos
Suvokimo terpė	Kraštovaizdžio matomumas ir jo atskirų elementų matomumas tarpusavyje bei tarp punktų ir maršrutų (ar kelių); gamtos ir antropologinė semiotika

Šaltinis: pagal Romani, V. (1999), *Ipaaesaggio. Teoria epianificazione*, Ires, Turin.

4 diagrama. Nuo suvokimo iki tvarios plėtos

Šios terpės padeda atpažinti skirtingus kraštovaizdžių, kuriuos apžiūrinėjame, sluoksnius ir leidžia atrasti su Kultūros kelio tema susietus elementus bei kelio temos arba paties kelio vaidmenį (ypač linijinio pobūdžio kelių atveju), kurį jis suvaidino kraštovaizdžio formavimosi procese. Atkuriant praeityje buvusius įvykius ir plėtojant temas, naudinga būna ir vietovardžių, kurie yra kelio paveldo dalis, analizė (toponimika).

Kraštovaizdis dažnai vadinamas pradine mūsų žinių enciklopedija, atspindinčia krašto tapatybę ir tuo pačiu rodančia mūsų istoriją bei ženklų, žyminčių palaipsniui vykusių evoliucijų, kuri formavo ir toliau formuoja kraštą pagal gilumines, kiekvienam kraštui būdingas žymes, seką.

Aišku, kad kaip kultūrinis teritorinis projektas, kurio šaknys glūdi jo aprėpiamose teritorijose, Kultūros keliai suteikia mums galimybę pertvarkyti ir perplanuoti Europos kraštovaizdžių kokybę ir supratimą apie juos taip, kaip to reikalauja Europos kraštovaizdžio konvencija, bei sukurti dalyvavimu grindžiamas politikas, atitinkančias masinį Kultūros kelių programos pobūdį.

2.2.3. Kraštovaizdis ir dalyvavimas

Eleonora Berti

Kalbant apie kraštovaizdį Europos kraštovaizdžio konvencijoje apibūdinta prasme, savaime kyla diskusija apie socialinę atsakomybę ir dalyvavimą.

Kraštovaizdis – tai vieta, kurioje susitinka objektas ir subjektas, kuriame yra stebėtojas ir stebimas objektas; tai – žiūrovo veiklos ir to fakto, kad yra į ką pažiūrėti, kad yra į ką atsižvelgti, sintezė (Besse, 2000). Kraštovaizdžiui būtinas tvarus valdymas.

Europos kraštovaizdžio konvencijoje tvirtai laikomasi nuostatos dėl visuomenės dalyvavimo – gyventojų siekiai yra svarbus elementas. Priimant sprendimus dėl kraštovaizdžio, dalyvauja skirtingos visuomenės veikiančiųjų asmenų grupės, taigi, reikia atsižvelgti į tai, kad jos kraštovaizdį mato ir jį supranta skirtingai. Kraštovaizdis dažnai yra siekių ir tikslų, kurie ne visuomet sutampa, išraiškos atspindys.

Prieur ir Dourousseau (2004) teigia, kad nekalbama apie:

„neatsispyrimą madai... Jei Konvencijoje tvirtai laikomasi nuostatos dėl dalyvavimo, reiškia, kad tokia nuostata yra siekiant pačiu tinkamiausiu būdu išreikšti „kraštovaizdžio“ specifškumą. Kraštovaizdis egzistuoja tik toks, kokį mes suvokiame. Politika, pagal kurią būtų įtraukiami tik specialistai ir administracija, irgi leistų sukurti tokį kraštovaizdį, kuriam žmonės pritaria... Kraštovaizdžio demokratizavimas yra susijęs ne tik su nauju veiksmu pagal Florencijos konvenciją turiniu, bet ir yra išreikštas per šį kolektyvinį ir individualų visų kraštovaizdžių perpratimą, kuris reikalauja, kad kiekvienas tiesiogiai dalyvautų visuose sprendimų dėl kraštovaizdžio transformavimo, tolesnio jų raidos tyrimo ir neapgalvoto sunaikinimo prevencijos priėmimo etapuose.

XX a. septintajame dešimtmetyje Kevin Lynch sukurta metodika yra dalyvavimu grindžiamas požiūris, kurį galima taikyti ir Kultūros keliuose. Pagal Lynch metodiką prašoma, kad piliečiai savo miestus apibūdintų taip, kaip juos suvokia (Lynch, 1960). Gautas rezultatas atspindi apibūdinimų autorių socialinį bei kultūrinį lygį ir todėl atsiranda marga įsivaizdavimų apie miestą mozaika.

Dalyvavimu grindžiamas požiūris taikomas ir formuojant ekomuziejaus bendruomenę. Tai dar viena priemonė, suteikianti galimybę aktyviai įtraukti gyventojus į teritorinio paveldo ir palikimo nustatymo bei sprendimų priėmimo procesus. Bendruomenės nustatymas dažnai taikomas siekiant įtraukti įvairius gyventojų sluoksnius, įskaitant vaikus, ir, atrodo, kad yra veiksmingas būdas pagerinti bendruomenės supratimą ir žinias apie jos narių atsakomybę už kraštovaizdį ir teritorijoje esančius išteklius.

2.2.4. Kelius supančio kraštovaizdžio suvokimas

Eleonora Berti

Keliai – tai teritorijos, kuriose vienu metu būna ir savi, ir pašaliečiai. Kultūros kelių atveju toks buvimas kartu turi itin svarbią reikšmę, todėl siekiant išvengti konfliktų tarp šių subjektų kategorijų, jį reikia valdyti.

Be to, svarbu atsižvelgti į tai, kad tose teritorijose, per kurias keliauja Kultūros kelių turistai, jie būna pašaliečiai, tačiau žvelgiant iš Kultūros kelio perspektyvos, jie tuo pačiu metu būna ir savi. Kita vertus, galima laikyti, kad teritorijų gyventojai yra savi, tačiau žvelgiant iš jų teritorijas kertančio (-ių) Kultūros kelio (-ių) perspektyvos, tais atvejais, kai jie nežino apie tai, kad per jų teritorijas eina Kultūros kelias (-iai), juos galima laikyti pašaliečiais.

Kraštovaizdžio ir Kultūros kelių ryšys jau buvo tyrinėtas.¹ Klausimynai nusiųsti pirminei Kultūros kelių atstovų grupei (7 iš 25 akredituotųjų 2009 m.). Šia apklausa siekta įtraukti asmenis, kurie užsiima kasdieniu kelių valdymu ir tuos, kuriuos laikome ypatingais pašaliečiais (nes šalyse, per kurias jie keliauja Kultūros keliais, laikomi pašaliečiais, ir tuo pačiu – savais, nusimanančiais apie kelius ir iš profesinės patirties žinančiais apie jų vertę kaip paveldo aiškinimo priemonę), ir pagerinti jų supratimą apie šį ryšį.

Į klausimyną buvo įtraukti klausimai keliomis skirtingomis temomis:

- ▶ vaidmuo, kuris žinių apie apkeliautas ir (arba) į kelius įtrauktas teritorijas atžvilgiu suteikiamas kraštovaizdžiui;
- ▶ bendradarbiavimu grindžiamų programų, kurios vykdomos Kultūros kelių kryptimi esančio kraštovaizdžio valdymo arba plėtojimo tikslu (pvz., ES programų), buvimas.

Antroje klausimyno dalyje daugiausia dėmesio skirta subjektyviems ir kokybiniais įspūdžiams, kaip antai triukšmui ir kvapams, nes kraštovaizdžio komponentai nustatomi remiantis jų sukeliama pojūčiais. Be to, prašyta pavaizduoti būdingus kraštovaizdžio, per kurį buvo keliauta, elementus, pateikiant scheminį piešinį, ir nuotraukas, kurias respondentai laikytų esant svarbiomis.

Kai kurių Kultūros kelių vadovų nuomone, būtinas elementas yra kraštovaizdis, nes jis – svarbi kelio ypatybė, kuri keliui reikšminga tokiu pat laipsniu, kaip ir kelio dvasia. Buvo nuomonių, kad kraštovaizdis yra atminties paveldas, ant kurio susiformavo sąmoninga tapatybė ir bendruomenės kultūrinių išteklių išmanymas. Todėl kraštovaizdis laikomas būtinu kelių komponentu, nes kaip ir Kultūros keliai, jis yra sudėtingas ir sisteminis elementas su jam būdingais aspektais – geografiniu, gamtos ir antropologiniu, kuriuos pasitelkę galime aiškinti ir materialius elementus, pavyzdžiui, statybinių paveldą, ir nematerialius elementus, pavyzdžiui, kultūros bei krašto valdymo tradicijas.

Be to, pripažįstama, kad kraštovaizdis yra būtinas elementas į Kultūros kelius įvedant kelionių ir kultūrinę turizmą. Kraštovaizdis laikomas tekstu, kurį kelias suteikia galimybę suprasti ir kuriame slypi su kelio tema susieto pasakojimo raktas. Kelionė kraštovaizdžiu atskleidžia įžymiuosius jo objektus ir regionų struktūrą. Kraštovaizdis – tai iš simbolių, kuriuos mes aiškiname ir kuriems priskiriame tam tikrą vertę, sudarytas hipertekstas. Kartais šie simboliai visoje Europoje būna tokie pat, tačiau kartais skiriasi ir būna glaudžiai susieti su juos sukūrusia bendruomene.

¹ Berti, E. (2012). *Itinerari Culturali del Consiglio d'Europa: tra ricerca di identita e progetto di paesaggio*, Firenze University Press, Florence.

Pavyzdžiui, jei kalbėtume apie Alyvmedžių kelius, tada kraštovaizdis, arba veikiau kraštovaizdžiai, per kuriuos keliaujama ir kurie suformuoja Alyvmedžių kelių kraštą, simbolizuoja kiekvieno regiono ir kiekvieno krašto, kuriame auga alyvmedžiai, ypatybes. Kraštovaizdis su alyvmedžių giraitėmis kiekviename regione yra savaiame patrauklus kultūrinio turizmo ir populiarėjančio maisto ir vyno kultūros turizmo prasme, tačiau žvelgiant iš „savų“ perspektyvos, jis yra jų kultūrinės tapatybės dalis.

Gali būti, kad kelių kraštovaizdis paskatins veikti vaizduotę. Pavyzdžiui, asmeniui, kuris pagalvoja apie Finikijos kelią, kraštovaizdis yra mitų, to, kas buvo praityje, tačiau dabar nebėra, sinonimas.

Be to, piligriminiai keliai, pavyzdžiui Via Francigena, šv. Olafo keliai arba Santjago de Kompostela piligriminis kelias, yra labai glaudžiai susieti su žaliuoju turizmu, nes vis daugiau piligrimų ir keliautojų siekia pajusti tokį kontakto su kaimo kraštovaizdžiais aspektą.

8 teksto laukas. Kaip suprasti vynuogynų kraštovaizdį

Pagrindiniai Iter Vitis kelio tikslai:

- ▶ propaguoti Europos kaimo kraštovaizdžių, kurie yra materialiai ir nematerialiai vertingi, turinti didelę pridėtinę vertę, saugojimą;
- ▶ apibrėžti privačių ir valstybinių vynuogininkystės kraštovaizdžių ir teritorijų, kuriose vynuogininkystė paliko svarbius pėdsakus, suteikiančius galimybę palyginti įvairių rūšių vyno gamybos praktikas, rūšis;
- ▶ paremti konkrečius vynuogių augintojus ir pasiūlyti kokybiško gyvenimo modelį kaimo vietovėms.

Teritorijose, kurios sudaro Iter Vitis kelią, galima rasti, kaip aiškinamos kraštovaizdžių ypatybės (www.itervitis.eu).

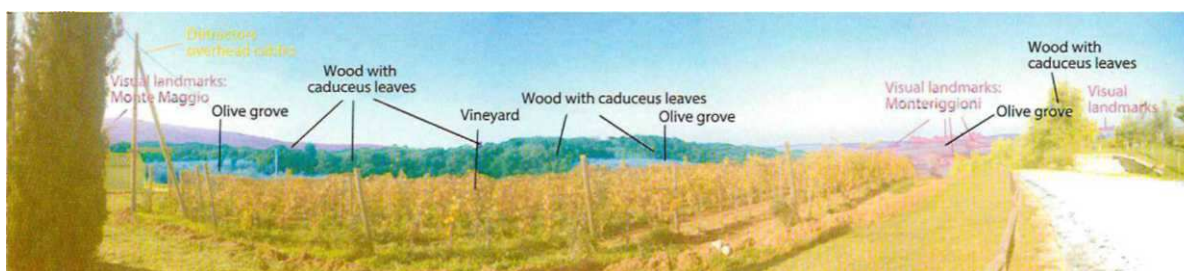
5 pav. Alyvmedžių kelių kraštovaizdžiai

6 pav. Via Francigena Toskanoje kraštovaizdis

7 pav. Via Francigena kraštovaizdžio analizė: kraštovaizdžio sluoksnių ir elementų (taip, kaip suvokia lankytojai) individualizavimas

Šaltinis: Berti (2012)

Struktūrą Kultūros keliams suteikia kraštovaizdis, o keliai savo ruožtu irgi visada formuoja jo struktūrą. Kraštovaizdis yra tapatybės elementas, kuris per kiekviename kelyje plėtojamas temas padeda aiškinti ir nepakartojamas kiekvieno Europos regiono ypatybes, ir bendruosius įvairių jų formų aspektus. Keliai, o ypač – Europos Tarybos Kultūros keliai – tai nuolat visoje Europoje skambantys pasakojimai. Juose randame į kiekvieną kultūrinį, socialinį bei istorinį kontekstą integruotus įžymius objektus, kuriuos dar stipriau akcentuoja kiekvieno kelio pasakojimo raktas. Keliai nėra ilga vienas nuo kito atskirtų punktų seka Europos žemyne – jie yra bendros gijos, kurios per nuolatinį diskursą susieja šiaurės, pietų, rytų ir vakarų Europos vietas bei regionus ir padeda „Europą, kaip lankytiną vietovę“ parodyti visu jos turtingumu ir vienove.

2.2.5. Kelio kraštovaizdžiai žvelgiant iš keliautojo perspektyvos

Eleonora Berti

Kultūros kelius galima apibrėžti kaip turtingą terpę, kurią pasitelkus galima paaiškinti ir papasakoti sudėtingą Europos istoriją. Kultūros keliai yra formuojantys regionų ir kraštovaizdžių, kurie nuo neatmenamų laikų formavosi glaudžiai sąveikaudami su vieta, elementai.

Pavyzdžiui, piligriminiai keliai ir prekybos maršrutai už savo formą turėtų būti dėkingi krašto geomorfologijai, istorijai ir buvusioms santvarkoms. Visoje Europoje tą pačią pagrindinę temą galima rasti įvairiomis formomis, suformuotomis geografinių, kultūrinių, istorinių ir gamtinių skirtingų šalių ypatybių.

Kai kalbame apie Europos Tarybos Kultūros kelius, reikėtų nepamiršti jų ryšio su turizmu, kuris apima fizines ir erdvines keliones po Europą. Fizinius kelionių potyrius mūsų vaizduotė išreiškia žodžiais ir svarbiausiais supaprastintais vaizdiniais, taip mūsų prisiminimus apie tą kelionę paversdama nepamirštamais. Kalbant apie kraštovaizdžio ir kelių ryšius, čia reikia tikėtis, kad bus pradinis parengiamasis etapas, per kurį mes sukuriame numatytą vaizdą, įsivaizdavimą apie vietas, kurias rasime kelyje, ir apie pačią kelionę. Įsivaizduotas kraštovaizdis mūsų protuose formuojasi skaitant aprašymus ir renkantis maršrutus bei sustojimus, todėl kelionė tam tikrais maršrutais mūsų galvose jau būna sukurta dar iki jai tampant realybe.

Keliaujant procesas tęsiasi toliau: keliaudami absorbuojame informaciją, vaizdus ir pojūčius, sukurdami ryšius tarp tų vietų, kuriomis keliavome arba kurias aplankėme, ir tikrovėje pamatytus vaizdus palygindami su mūsų įsivaizduotais.

Kelionėje mūsų protas atsirenka triukšmus, garsus, žodžius, skonius, kvapus ir formas, jas supaprastindamas ir pasirinkdamas pagal tuos aspektus, kurie patraukia mūsų dėmesį ir suteikia prasmės.

Savaime suprantama, kad kraštovaizdis yra kelionės dalis. Tai – fizinė ir erdvinė dimensija, kurią patiriame kelionių metu: kraštovaizdis yra tai, ką suvokia ir tyrinėja mūsų akys, bei tai, ką apibendrina, detalizuoja, ištraukia ir abstrahuoja mūsų protas.

Kelionė Europos Tarybos Kultūros keliais reiškia, kad kraštovaizdis bandysime suvokti pasitelkdami pačių kelių terpę. Būdami apibrėžti ir galingi elementai, Europos kraštovaizdžiai mus lydi visose mūsų kelionėse.

2.2.6. Paveldo vaidmuo teritorijoms, jų tapatybei ir matomumui

Alessia Mariotti

Mokslinės literatūros apie kultūros ir jos paveldo kaip turto, kurį galima panaudoti vietinei plėtrai, yra labai daug. Tai įvairių sričių – antropologijos, geografijos, valdymo, ekonomikos, architektūros ir kt. – mokslininkų darbai.

Labai dažnai ekonomistai kultūrinės vertybes laiko kapitalu (Mazzanti, 2002), kurias vien dėl to verta išsaugoti. Priešingai šiam gana siauram apibrėžimui, kultūros ekonomistai (Grefe, 2003; Santagata, 2002; Trimarchi, 1996; Valentino, 2003; Mazzanti, 2002) pateikia platesnę, kombinuotą versiją ir kultūros paveldą laiko ekonominiais ištekliais, kuriuos reikia panaudoti siekiant inicijuoti vietinės plėtros procesą.

Kultūros paveldą galima laikyti ir tiesioginiais ekonominiais ištekliais (pavyzdžiui, turizmo) arba netiesioginiu bendruomenės gerovės šaltiniu. Kultūros paveldas yra tipiniai santykius reiškiantys ištekliai kultūros ekosistemoje (Grefe, 2003). Šia prasme kultūros paveldo negalima laikyti išimtinai pelno gavimo priemone – jis yra tvirtų santykių su vietine bendruomene (ar su pavieniais asmenimis) formavimo mechanizmas ir bendro paveldo bei tapatybės elementas (Beghain, 1998).

Geografams kultūros studijos yra ypatinga tyrimų šaka, sukėlusি dideles diskusijas (kurios vis dar tebevyksta) ir lėmusi įvairių mąstymo doktrinų atsiradimą. Pirmiausiai, kultūra suvokiama kaip simbolių, pastato erdvių, vietų ir civilizacijų pasaulis. Kultūros keliams ir kultūriniais maršrutams ypač turėtų būti įdomios studijos apie kultūrinius kraštovaizdžius ir jų svarbą kuriant teritorinius namus vietinėms sistemoms, kuriuose kultūra yra vienas svarbiausių pagrindinių elementų. Simboliai yra pirmieji elementai, kurie naudojami kuriant bendruomenių tapatybės ir identifikavimo procesus tų bendruomenių teritorijose. Kurti bendras vertybes padeda teritoriniai materialūs ir nematerialūs įžymūs objektai bei įvykiai (paminklas, tradicinis renginys, literatūra arba architektūra ir galiausiai – bet kokios formos žmonių saviraiška ar istorinis paveldas). Nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio miestų ekspertų ir sociologų atliktų nuoseklių tyrimų rezultatai parodė, kad tarp kultūros paveldo, simbolių, per kuriuos išreiškiama jo vertė, dinamiško kultūrinės tapatybės raidos būdo ir suvokiamos bendruomenės gyvenimo kokybės yra tiesioginis ryšys. Pavyzdžiui, žinių apie vietinę istoriją ir bendrą paveldą gausinimas padeda išsaugoti ir apsaugoti kultūros paveldą, stiprina teigiamą visuomenės elgseną ir skatina priimti novatoriškas visuomenės valdymo formas. Bendra ir kolektyvinė vietinė tapatybė (ir socialinių vertybių bei (arba) kultūrinio turto prasme) yra neatgaminami kultūriniai ištekliai, kurie galėtų patraukti lankytojus ir specifinę tikslinę turistų

grupę. Tai labai gerai žino gamyklose, gaminančiose ir parduodančiose gerai žinomo prekės ženklo produktus (ypač madų ir dizaino sektoriuje), kur siekiama, kad darbuotojų susitapatintų su prekės ženklu, dirbantys personalo vadovai. Teigiamos darbuotojų nuostatos, kurios atsiranda dėl stipraus darbuotojų susitapatinimo su prekės ženklu, yra papildomas turtas tokio tipo įmonėms. Lygiai taip pat visų suinteresuotųjų šalių, gyvenančių šalia Kultūros kelio (arba jo centrų), susitapatinimas su Kultūros keliu yra konkurencinis pranašumas vietinių teritorinių sistemų plėtojimo srityje.

9 teksto laukas. Bendru turtu paversta vertybė, kraštovaizdžio apsauga: Tuoro sul Trasimeno

217 m. prieš Kristų liepos 21 d. Tuoro sul Trasimeno ežere (dabartinėje Italijoje) įvyko didžiulis romėnų ir kartaginiečių armijų mūšis. Išskyrus kraštovaizdį, jokių materialių vertybių, kurios primintų šį mūšį, neišliko. Gebėjimu žvelgti į priekį pasižyminti vietos administracija per paskutiniuosius 30 metų mūšio lauko aplinkos nekeitė ir taip išsaugojo ypatingą kraštovaizdį, kuris kartu su mūšio inscenizacija bei nauja informacija ir pasitelktomis ryšio technologijomis šiandien leidžia pajusti, kaip viskas buvo senovėje. Atvykus į Tuoro lygumas, yra galimybė apsilankyti mūšio lauke ir, padedant Paalzzo Capra Dokumentų centrui ir virtualiai mūšio rekonstrukcijai, patirti, kaip vyko atskiri mūšio etapai. Inscenizuojant mūšį, šioje vietovėje gyvenantys jaunuoliai atlieka romėnų ir kartaginiečių karių vaidmenį. Susitapatinimas yra toks stiprus, kad kai kurie net pradėjo mokytis lotynų kalbos, kuria galėtų bendrauti per pasirodymus.

Hanibalo kelias yra Finikijos kelio projektas.

Šaltiniai: www.rottadeifenici.it ir www.comune.tuoro-sul-trasimeno.pg.it (2013 m. lapkričio 16 d.).

Kultūros kelius lengvai galima išplėsti teritorijų lygmeniu, pradedant vietiniu ir baigiant tarpžemyniniu. Pagrindinė stiprioji sritis – teritorijų bendravimas tinkluose. Tose vietovėse, kurios turi priėmusios nuoseklią politiką, keliai yra suskirstyti į potinklius ir tinklus. Formuojant kelio ir jam priklausančių vietovių įvaizdį bei matomumą, svarbu ieškoti tokio bendro ryšio ir tęstinumo. Teminės ekskursijos didžiausią dėmesį skiria įžymiems objektams, kurie natūraliai yra geografinės teritorijos dalis, žymintys tos teritorijos unikalumą ir individualumą bei susiejantys vietas su panašiais elementais. Ši kategorija atveria duris naujam paveldo modeliui. Sudėtingo ir daugelį aspektų apimančio kelio koncepcija įneša kokybinį indėlį į paveldo koncepciją ir jo išsaugojimą. Žvelgiant iš geografinės perspektyvos, kultūrinį maršrutą galima būtų pavaizduoti ant erdvinės ašies, kurioje jis reikštų tęstinumą (pagrįstą judėjimu ir sujungiančių mainų idėja), ir ant laiko ašies, kurioje jis rodytų autentiškumo laipsnį, materialių elementų ir nematerialių vertybių, kurios fizine prasme kiekvienu etapu yra kitokios, mastą ir tankumą.

Pirmasis fizinių kultūros maršrutų tinklų naudotojas yra turistai; būtent jis yra tas pradininkas, iš kurio išsivysto teritorijų plėtojimo ekonominės varomosios jėgos. Vadinamieji kultūros koridoriai (Richards, Russo ir Grossman, 2008) suteikia teritorijoms naujas kultūrinio turizmo plėtojimo perspektyvas, padidindami galimų turizmo potyrių kelių skaičių ir kokybę.

Galima atskirai išskirti koridorius, kurie yra sąsaja tarp daugelio plataus ar nedidelio masto lankytinų vietų, ir koridorius, kurie patys tampa lankytinomis vietomis ir turizmo veiklos centru. Visų lankytojų lūkesčiai yra bendri: atrasti ir pajusti teritorijos tapatybę, kuri įtvirtinta vaizde, subjekte, istorijoje, mite ir pan. Stiprėjanti kultūros integracija kaip pagrindinis turizmo paslaugų vartojimo elementas dar yra naujovė, tačiau daugeliui autorių tai reiškia naujos rūšies turizmo formos, siekiančios potyrių ir emocijų, atsiradimą. Šiame kontekste aišku, kad Kultūros keliai taps

puikia skirtingų išteklių sąsaja, suteikiančia galimybę pajusti gausesnius ir aukštesnio lygio potyrius. Kultūros kelių maršrutai siūlo vartojimo kultūra grindžiamą holistinį požiūrį į lankytiną vietą: kultūros ištekliai vertinami ne tik todėl, kad jie tokie yra, bet ir už tą reikšmę bei vertę, kurią suteikia specifiniame kontekste ir individualiems lankytojams. Tai reiškia, kad aplankytieji kultūros ištekliai formuoja pačių jų naudotojų tapatybę. Vadinasi, suprasti, kodėl vartojamos vienokios ar kitokios turizmo paslaugos, atskirai nuo vietovės, kurioje yra gimę turistai, kultūrinio konteksto neįmanoma. Per įsigyjamus produktus turistai išreiškia savo gyvenseną ir savo kultūros paveldo archetipus. Todėl didžiausią reikšmę Kultūros keliams, kurie tampa nauja atradimų, santykių ir jausmų (trumpam) erdve bei novatoriška priemone, kurią teritorijos gali panaudoti suteikdamos pridėtinę vertę savo socialiniam, kultūriniam ir ekonomikos sektoriui, turi vietovės sukeliamas potyris. Būtent Kultūros keliai papildo ir sujungia turizmo produkto materialaus ir nematerialaus paveldo (patirtinio ir emocinio) aspektus.

Baigiant reikia pasakyti, kad kultūros paveldas, susietas ryšiais su turizmu (UNESCO/UNITWIN tinklas „Kultūra, turizmas, plėtra“, 2008), yra socialiniu kapitalu pagrįsta išteklių sistema, gebanti inicijuoti su atsakingo turizmo etika susijusių organizacinių inovacijų procesus arba socialinės srities stiprinimą (Macbeth, 2004; Dallari, 2008). Būtent turizmo ir kultūros ryšiais bei kultūros paveldo ir turizmo potyrių bei praktikos vaidmeniu yra grindžiama kultūrinio maršruto koncepcija. Apžvelgus literatūrą šia tema, kyla keli svarbūs klausimai: pirmiausia, tas ypatybė, kad Kultūros keliai grindžiami daugybe ryšių, leidžia juos suprasti kaip dinamišką objektą. Taigi, Kultūros keliai nėra tik statiška objektų seka (kaip antai muziejų ar archeologinių objektų), jie yra tam tikrų kultūrinės tapatybės ypatybių evoliucinio proceso, kuris vyksta miesto ar didesnės teritorijos mastu, leitmotyvas (Dallari ir Mariotti, 2010). Kultūros keliai yra pati tinkamiausia priemonė išspręsti „paveldo išsaugojimo“ ir „plėtojimo“ dilemą (ypač vidutinio dydžio ar mažų miestų centruose) (Alhagla, 2010), nes jų esmė yra su materialiu ir nematerialiu paveldu bei su kultūriniais kraštovaizdžiais susijusių socialinių pokyčių aiškinimas. Sukuriant Kultūros kelią ir tinkamai jį valdant, galima išvengti (nedinamiško) „muziejifikavimo“ ir užtikrinti tam tikrą turizmo potyrių kokybės lygį lankytojams. Galiausiai, kaip pabrėžia Majdoub (2010), tinkamai išanalizuoti Kultūros kelius galima tik taikant daugiaaspektį požiūrį, t. y. lygiagrečiai atsižvelgiant į geografinį mastą, paslaugų vartojimo objektą ir kultūrinio turizmo patirtį.

„Federeculture“ metinėje ataskaitoje (2006:3) nurodyta, kad materialus ir nematerialus kultūros paveldas „atsiranda kaip pagrindinis gerovės komponentas ir kaip ekonomikos plėtros veiksnys...[todėl] naujų strategijų, kuriomis siekiama užtikrinti teritorijų konkurencingumą, atkurti teritorijų tapatybę ir užtikrinti piliečių gerovę, centre atsiduria meno ir kultūros stiprinimo vis labiau globalizuotoje visuomenėje politikos“. Dallari (1996:91) priduria, kad „žinoti ir išsaugoti finansavimo linijas teritorijos pavidalui reiškia palaikyti vietovės specifiškumą. Todėl išsaugoti ir apsaugoti teritoriniai simboliai, kurie susieti su teritorijos istoriniu ir kultūros paveldu, tampa strateginiu turtu – tai reiškia, kad paveldas teritorijoje ne tik atlieka pagrindinį komunikacijos ir ryšių vaidmenį, bet ir yra inovacijų bei kūrybiškumo šaltinis.“

Pagrindiniai klausimai

1. Kodėl Kultūros keliai ir kraštovaizdis yra glaudžiai susiję?
2. Kokie yra pagrindiniai Europos kraštovaizdžio konvencijos principai?
3. Kokie yra pagrindiniai elementai, kuriuos šiuo momentu galėtumėte įvardyti kaip jus supantį kraštovaizdį?
4. Kokios terpės yra kraštovaizdžio analizės pagrindas?
5. Kokios rūšies politikos rūšis galėtumėte pasiūlyti su jūsų keliu susijusiam kraštovaizdžiui jūsų teritorijoje valdyti?
6. Kokie yra paveldo, teritorijos ir turizmo ryšiai?

7. Pagalvokite, kokį žinote gerą politikos, kurioje atsižvelgiama į kraštovaizdžio, paveldo, tapatybės ir kelionių sąsajas, pavyzdį.